

Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů (B. Ryba)

I. Základní zásada: S výjimkou jevů povahy ryze grafické nesmí se na hláskové podobě latinských slov nic měnit, nic ubírat, nic přidávat.

II. Zvláštní ustanovení: platí pro vlastní jména a číslovky.

AD I.

Jevy povahy ryze grafické rozumějí se hlavně tyto případy:

1. Nezachováváme rozlišování počátečního a středoslovného \int z jedné strany a koncového -s ze strany druhé: *solutus, in si ftere, dilecti f' simus* přepisujeme *solutus, insistere, dilectissimus*.

2. Místo netečkovaného \imath jakož i místo čárkovaného $\acute{\imath}$ přepisujeme vesměs tečkované \imath , rukopisné *nimis* přepisujeme *nimis*, rukopisné *nímís* opět *nimis*.

3. Místo zdánlivého -ij v starších textech (*imperij, pijssimo, adjiciunt, objiciendis*) přepisujeme -ii: *imperii, piissimo, adiiciunt, abiit, obiiciendis*.

V těch novověkých textech, které již skutečně rozpoznávají i a j (*item oproti ejus, jejunavit*) přepisujeme v týchž případech shodně *imperii, piissimo, abiit*, ale *adjiciunt, objiciendis*.

4. Místo zdánlivého velkého J, které se ve starších textech objevuje stejně před souhláskami (*Ibi, Item*) jako před samohláskami (*Jam, Jurati*) přepisujeme vesměs I: *Ibi, Item, Iurati*.

Teprve v těch novověkých textech, které již skutečně rozeznávají i a j (*item oproti ejus, jejunavit*) ponecháváme pro samohlásku I, pro souhlásku J: *Ibi, Item, Iam, Iurati*.

5. Z praktických důvodů lišíme samohláskové u, U od souhláskového v, V; přepisujeme tedy *varius, unguentum, ubi, usus, ludus, vetuimus, vicarius, avia, ulna, avarus, unus, ut, utriusque, uva, avus, aevus, uvidus, nullus, voluntas, avorum, urbs, urceus, surdus, vulvula, uxor, nux, abolavit, invenit, involvit, convivium, Varius, Ubi, Udu, Vetuimus, Urbs*. Činíme tak bez ohledu na středověké grafické systémy, z nichž mezi nejrozšířenějšími jeden mívá *uarius, auarus, ubi, ludus, uetuimus, auia, ulna, auarum, ut, uua, auus, uuidus, uoluntas, urbs, surdus, uuluula, uxor, inuenit, conuiuium, druhý varius, auarus, ubi, ludus, udus, vetuimus, vicarius, auia, vlna, vt, vtriusque, avvus, seuus, vuidus, nullus, vrbs, surdus, vulvvula, vxor, nux, inuenit, conuiuium*, třetí je shodný s druhým, ale na švu složenin píše *avolauit, invenit, involuit, conviuium*.

Výhodou naší transkripce je mimo jiné její vžitost u nás a také snadné rozlišování: *volvit* (valí) oproti *voluit* (chtěl).

Odchylně jenom v qu, gu, cu, su- před samohláskou ponecháváme ve shodě s nejrozšířenější konvencí samohláskové u: *lingua, queror, equus, itaque, suavis, persuasit*. Teprve v těch novověkých textech (jako Balbínových nebo Komenského), kde je vědomě a důsledně prováděno lišení i - j a v - u , ponecháváme i v případech naposled jmenovaných souhláskové v : *ligva, qveror, eqvus, svavis, consvetus*.

Jestliže ve vzácných případech psal středověký písař dvojí uu místo v, přepisujeme w, např. *pawor, euuangelium* s trojím u přepisujeme *euwangelium*.

NB.: ve slově euangelium ponecháváme beze změny ony grafické podoby, z nichž nelze rozhodnouti, zda bylo vyslovováno eu-an... či e-van... neměníme tedy grafiku *euangelium, euuangelium, ewangelium* (viz odst. 6.).

6. Při dvojitěm w originálu postupujeme dvojitěm způsobem. Má-li hodnotu v-u, u-u nebo u-v, nepodržujeme je a středověkou grafiku *aws, wlgariter, wlt, owm, ewm, praws, uidws, wifer* přepisujeme *avus, vulgariter, vult, ovum, evum, pravus, viduus, uvifer*.

Pakli však znamená jen souhláskové v, podržujeme občasné psaní *willa, lingwam, caretwatim, praworum, gwerra, conswetus*.

7. Zdvojenou souhlásku zjednodušíme jen tenkrát, jestliže na začátku slova graficky zastupovala příslušnou majuskuli: rukopisné *ffortunus*, *llaudemus* transkribujeme *Fortunus*, *Laudemus*.

8. Paleografické zkratky vesměs rozvádíme a vypisujeme. Pokud připouštějí dvojí pravopisnou formu, např. *gratia* - *gracia*, *quatenus* - *quatinus*, rozhodujeme se jednak podle stáří textu, jednak, pokud lze, podle převládajícího úzu daného textu v případech plně vypsáných.

V rozsáhlejších edicích písemností určitého druhu lze i v transkripci ponechat, resp. zavést některé zkratky a tisknout např.: *pro XXIII sexag. gr. den. Prag., feria quarta prox. ante f. s. Pauli die XXIV. m. Januarii, ante f. ss. Symonis et Iude, S.C.M^{tas}, ill^{mus} d.* a podobně. Zkratky takové buďtež vždy jednoznačné a jejich abecední soupis připojen k úvodu edice.

9. Kladení nebo nekladení velkých písmen pokládáme u starších textů za jev vnější grafický a neřídíme se jím při transkripci, užívajíce (bez ohledu na kolísavou středověkou praxi) velkých písmen na začátku vět, ve vlastních jménech (o nich viz ad II.), v některých údajích kalendářních (např. *pridie Kalendas Aprilis, II. Idus Februaii, VI. Nonas Iulii, ante Pascha, in festo Trinitatis, in festo Nativitatis Domini, feria VI. post festum Corporis Cristi, feria III. ante Assumpcionem beate Marie, sabbato dominice Iustus es*), v prvním slově názvu literárního díla (např. *in prologo libri De vegebitalibus, Philosophus 2° De anima, Cicero in De natura deorum, per Boecium 4° De consolacione, Ambrosius in Exameron*), v prvním slově kapitol Gratianova Decretu (*dist. 86 cap. Si quis*).

10. Nenapodobíme spojování předložek s dalším slovem (místo *aparte, abiis* píšeme *a parte, ab iis*), ani taková spřežková psaní, která valně nepřispívají k zřetelnosti (*jako idipsum, sibiipsi, eisipsis, idest*). Naproti tomu podporujeme běžné středověké spřežky, jsou-li v originále (*jako denovo, decetero, eiusmodi, extunc, hincinde, huiusmodi, imposterum, impresenciarum, infrascriptus, necnon, protunc, supradictus*).

Jsou-li v originále některé spřežky rozkládány na dvě slova (např. *alius ve, dum modo, e contra, nobis met, ut pote, ubi cumque*), přepisujeme dohromady: *aliusve, dummodo, econtra, nobismet, utpote, ubicumque*.

11. Nezachováváme také umístění ani zvláštních znaků (?,!), staré interpunkce (rétorické) a nahrazujeme ji interpunkcí logickou v podstatě jako v češtině.

NB.: Neoddělujeme čárkou infinitiv s akusativem.

Ukázky interpunkce v transkripci:

Quia nostrum scire est antiquorum reminisci, hoc est, que antiqui tradiderant, nos dum studio insudamus, antiquorum scienciam ad memoriam revocamus. Cum autem antiqua de materia prima sit sciencia, consonum videtur, ut antiquus philosophus, qui tractavit illam scienciam, excitetur. Est autem ille Anaxagoras, qui "ylon" ipsam materiam primam et chaos vocitavit. (Hus)

Quo factum, ut ego, e postremis licet minimis, experiri et, quod ibi desiderabam, suppletum ire animus induxerim: non certe ulla ingenii aut eruditionis - cuius mihi umbram vix esse et ultro agnosco et deplere fiducia, nec quod nimis ocio abundarem, sed unico juventutis commida promovendi desiderio permotus. (Komenský)

Praktické důsledky plynoucí ze základní zásady:

a) Neměníme hláskové podoby a ponecháváme, i je-li psáno *quatinus, intelligite, negligimus, benivulus, paiulus, purgravius, dapipher, stupa, bravium, balisiis, set, aput, epifanis, nephastus, vigellator, ficla, magorem, abigerunt, gerachia, Gesabel, yehenna, ymmo, sinodus, karissimi, feniseca, anathematisat, baptismus, laycalis, lingwaii, amiccicia, cicius, accio, suspitio*.

b) Nepřidáváme, je-li psáno: *promptus (promptus), saguis (sanguis), cifus (scyfus), ceptrum (sceptrum), exequi (exsequi), extirpare (extirpare), ortus (hortus), ylariter (hilariter), aduc (adhuc), alleviare (alleviare), opida (oppida), anulamus (anullamus), equus (eguus), secuntur (sequuntur), scisma (schisma), crisma (chrisma), spericus (sphericus), karaktere (characterere).*

Ponecháváme monoftongické e, je-li v originálu psáno *estimo, ecclesie, cenobium, pene, seculum*; v nejstarších zápisech a znovu v humanistických tvarech ponecháváme e caudata: *apostolicę sedis, heç*. V těchto humanistických a pohumanistických textech, které již liší e - ae, e - oe, přepisujeme *aestimo, ecclesiae, coenobium, poenae* (obloučkem v textu pod skupinami písmen ae, oe upozorňujeme sazeče, že tu má užít ligatury ć, ś).

c) Neubíráme, je-li v originále *condempnare, scamptum, cungnitus, angnus, ingnis, iniuncxit, hostium (ostium), heremita, perhemptorie, contrahire (contraire), cohaccio, theloneum, legittimus, felliciter, peccunia.*

U novověkých latinských textů podržujeme usnadňující diakritická znaménka, jsou-li již v originálu: *fixę (adverbium) illa memorie haerent; susceptá ulro provinciâ* (ablativ).

d) Nesnažíme se vyrovnávat nedůslednosti pravopisu příslušného rukopisného textu. Ponecháme, píše-li se v něm někdy *villanus*, jindy *willanus, sigillo - sigilo, Cracovia - Cracovia, immo - ymmo, lacrima - lachryma, exsecutus - executus.*

e) Nikdy netransponujeme starší pravopis do mladšího a obráceně. Listina z XIII. stol., dochovaná jen v přepisu ze XVII. stol., musí i v naší transkripci na první pohled prozrazovat, že není dochována ve své původní podobě (*in praesentia ejusdem dominae Annae* oproti *in presencia eiusdem domine Anne*). Tím, že netransponujeme, vyniknou i v naší transkripci eventuální zbytky staršího pravopisu, přizpůsobené pozdějším zvyklostem.

AD II.

Vlastní jména zeměpisná (*Europa, Bohemia, Praga, Grecz, Aula Regia, Nouadomus, Grzquicz, Utuina (Útvina), Leta curia, Wltauia, Zrzt*) i živých bytostí (*Deus, Musa, Coyatha, Wilricus de Uz, Vrbanus papa, Heinricus Jnsistoris*), jakož i adjektiva a adverbia od vlastních jmen odvozená (*Sclanus, Morauiensis, Cracowiensis, Scedliczensis, Trauerensis, Cisterciensis ordo, Hussiticus, in lingaeio Boemico, Latine, Hohemice*) ponecháme v zásadě zcela beze změny. Pro ně neplatí ustanovení ad I. odst. 3–6, platí však odst. 1–2, jakož i odst. 7 (*rukopisné ffrancus, llodouicus* transkribujeme *Francus, Lodouicus*). I když jsou v rukopise psána na začátku s malým písmenem, užíváme důsledně velkého (*rukopisné dixit deus ad hyeu* transkribujeme *dixit Deus ad Hyeu*; lišíme *a Deo* proti *adeo*; *petrus et ludewicus uenetus* transkribujeme *Petrus et Ludewicus Uenetus, Vlrucus ultraiectinus* transkribujeme *Vlrucus Ultraiectinus*). Je-li v rukopise psáno *vngaricalis*, přepisujeme *Vngaricalis*.

Odůvodnění: psátí též **adjektiva a adverbia, odvozená od vlastních jmen**, velkým začátečním písmenem, doporučuje se z dobrých důvodů, třeba se tím lišíme od Leského pravopisu. Píše-li se *Cubitum* stejně jako *castrum Cubitense, Patauium* jako *Patauina civitas*, má to výhodu přehlednosti a nepřehlédne se adjektivní tvar tak snadno při dělení rejstříků. Jiná výhoda je snadné lišení proti apelativům (např. *ventus australis* jižní vítr, *vinum Australe* rakouské víno). Je to konečně také ve shodě s převládající dosavadní ediční praxí u nás (srv. např. FRH IV 255: *pro uno grosso Pragensi denario, Petrus nacione Treuerensis, Moguntinus archiepiscopus*; 262: *Friderici de Austria = 263: Friderici Austrialis*; 320: *in sermone Galiico... in lingwaio Boemico*). Starou, byť důsledně nedodržovanou tradici má psaní počáteční majuskule i v příslušných adverbiiích (např. v rkp. z XII. stol. je psáno: *magis Romane guam Latine dictum est illud*, cit. P. Lehmann, *Fragmente* 1944, str. 35); doporučuje se též proto, že se potom píše stejně *lingwaio Bohemico* jako adverbium *Bohemice*.

NB.. V literárních textech středolatinských, jejichž edice neslouží výlučně účelům historické dokumentace, se připouští, aby i pro vlastní jména platila ustanovení ad I. odst. 3–6, platná pro apelativa. Věty, které by měly v ryze historické edici podobu *Urebatu igne domus Vrie Cracouiensis et Jgnacii Jglaiensis, Urbanus homo est Vrbanus, avus tuus Morauus*, směji míti, kdyby byly v literárním textu, v transkripci tuto podobu: *Urebatu igne domus Urie Cracoviensis et Ignacii Iglaviensis. Urbanus homo est Urbanus, avus tuus Moravus*.

Jako u vlastních jmen, užíváme velkého začátečního písmena také pro **obecná substantiva používaná jako označení konkrétních osob**: *Dominus*, znamená-li Boha nebo Krista, *Pater, Filius* (Bůh Otec, Syn), *Salvator* (Spasitel), *Philosophus* (Aristoteles), *Commentator* (Averroes). Rozlišujeme tedy v transkripci: *ab incarnatione Domini - ab elevacione domini Philippi, Beluacensis episcopi, salvare me digneris - passionem Salvatoris pro oculis habentes, Secundus, philosophus Romanus - ut ait Philosophus in 3° Metafisice*.

Ve většině našich středověkých textů sluší rozepisovat zkratku XPC tvarem *Cristus* (nikoli *Christus*), jak tomu nasvědčují plně vypisovaná slova *crisma, cristianus* (nikoli *chrisma, christianus*). Zkratka IHS, v níž h je vlastně H, tj. řecké éta, se transkribuje v historických edicích *Ihesus*, v literárních *Iesus*.

Pro **číslovky**, pokud v rukopise nejsou vypisovány slovy (to vždy podržujeme!), nýbrž číslicemi, zavádíme dvojí postup:

a) protože by uvnitř textu bylo užívání minuskulních tvarů nepřehledné (*dedit ei vi florenos Vngaricos, florenum computando per XXVIj grossos*), transkribujeme velkými římskými čísly (*dedit ei VI florenos Vngaricos, florenum computando per XXVII grossos*). U lomených čísel vyznačujeme polovinu zlomkem *II 1/2*. V mladších středověkých textech bývá u římských číslic poslední jednotka psána prodlouženým písmem (J), jež zaručuje konec číslice (např. *vij* přepíšeme *VII*), kdežto u neprodlouženého tahu (i) před začátkem mechanické poruchy (utržení, proděravění apod.) je známkou, že původně následovala ještě jedna jednotka, v takovém případě neúplné *vii* přepíšeme *VII(-)*.

Arabské číslice nenahrazujeme římskými, ani naopak římské arabskými.

NB.: Je-li v traktátových rukopisech nedůsledně užíváno *p^o... 2°... 3°, quarto ... 5°*, je v zájmu přehlednosti výkladu transkribovat *1°, 2°, 3°, 4°, 5°* atd.

b) ve vroceních podržujeme v transkripci co nejpřesněji zvyklosti a nedůslednosti rukopisné, výjimečně zde nerozvádějící zkratky a šetřící i původních druhů písma, např. *Anno ab incarnatione Domini M^oCCC^olvllj^o, anno m^occcc xx primo* (1421), *anno Millesimo ccc^{mo} Lxxiiij^o* (1354) apod.